

Emerging Geopolitical Dynamics and Analysis of the Neighborhood Policy of the Islamic Republic of Iran

Rahman Hariri¹ , Zahra Fattahian²

1. Corresponding author, Department of Political Science, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: r.hariri@razi.ac.ir
2. Master of Political Science, Faculty of Social Sciences, Razi University, Kermanshah, Iran.

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 30 October 2024
Received in revised form: 18
January 2025
Accepted: 25 January 2025

Keywords:

Neighborhood Policy,
Iran,
Economy,
Balance of Power,
Emerging Geopolitics

ABSTRACT

Neighborhood policy and Orientalism are considered a strategic strategy in the foreign policy of the Republic of Iran, which is considered as a separate space and in opposition to the hegemony of the United States and Western countries. This research examines the fundamental reason for paying attention and attaching importance to neighborhood policy and its manifestations in foreign policy. Using a descriptive-analytical method, this study examines key elements such as the creation of a balance with the West, changes in financial flows from the West to Asia, America's dependence on economic sanctions, geopolitical developments including changes in traditional alliances in the Middle East, the emergence of non-state and transnational actors, the Abraham Accords and confrontation with the axis of resistance, the Gaza crisis and the Syrian crisis, and the emphasis on multilateralism and regional security. The findings show that these factors collectively are the most important reasons for the adoption of the Islamic Republic of Iran's neighborhood policy and orientalism, which provide the possibility of alignment with neighboring countries on international issues amidst significant constraints created by the international system and regional environment. Finally, this research emphasizes the potential of Iran's neighborhood policy to address these challenges and improve its foreign relations.

Cite this article: Hariri, R., Fattahian, Z. (2024-2025). Emerging geopolitical dynamics and analysis of the neighborhood policy of the Islamic Republic of Iran. *New Geopolitics Research*, 1 (2), 161-179.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.9>

Introduction

The neighborhood policy has emerged as a cornerstone of Iran's foreign policy, particularly as the geopolitical landscape that undergoes a shift towards multilateralism and regional security alliances. Iran's neighborhood strategy is informed by an evolving global environment characterized by U.S. economic sanctions, the West's declining unilateral influence, and the rise of Asian economies. This approach, shaped largely by Iran's strategic needs and political positioning, aims to establish balanced relations with powerful regional players such as China and Russia, with a view to secure Iran's economic and security interests.

The central question of this research examines the factors driving Iran's commitment to neighborhood policy. This study hypothesizes that geopolitical changes, economic needs, and the international repositioning of the United States, among other factors, contribute significantly to the strengthening of neighborhood policy in Iran's foreign affairs. The study applies descriptive-analytical methods to explore these dynamics in depth, assessing Iran's neighborhood policy as a vital response to the geopolitical and economic pressures.

Methodology

This research employs a descriptive-analytical approach, utilizing data from library resources, scholarly articles, and international reports. Theoretical frameworks of balance of power and comprehensive regional balance inform the analysis, providing insights into Iran's neighborhood policy strategies. Literature covering historical and contemporary geopolitical contexts is used to identify factors influencing Iran's strategic alignments, focusing on shifts in financial flows, energy demand, and regional political alliances.

Discussion and Results

Theoretical Framework: Comprehensive Balance and Balance of Power

The balance of power theory posits that an overly dominant nation can threaten global stability, necessitating countermeasures from other states. This theory is pertinent to understanding Iran's regional policies, as it faces pressures to maintain security while balancing relations with both regional and extra-regional powers. Waltz's structural realism suggests that states prioritize security and survival, achieved through strategies like neighborhood policy, particularly under conditions of systemic power imbalances. Iran has pursued neighborhood policy to counterbalance U.S. influence, integrating economically with Asia to mitigate the impact of Western sanctions.

Emerging Geopolitical Shifts and Iran's Neighborhood Policy

The study reveals that shifting geopolitical and economic power toward Asia has been a significant driver of Iran's neighborhood policy. Iran's strategic geographic location, combined with its energy resources, renders it an essential actor in regional politics. Iran's alliances with China and Russia offer economic and military advantages, serving as a buffer against Western pressures. These alignments reflect a broader strategic pivot away from traditional Western alliances towards a cooperative multipolar system involving Shanghai Cooperation

Organization (SCO) and BRICS members, entities that provide economic diversification and geopolitical support.

Factors Enhancing Neighborhood Policy in Iran's Foreign Relations

Key factors identified as bolstering neighborhood policy include the U.S. reliance on economic sanctions, shifts in global power balances, and Iran's internal economic demands. The study highlights that Iran's partnership with China and Russia, alongside other Asian nations, is integral to meeting its economic needs and maintaining regional stability. This reorientation has practical implications, such as securing energy investments, promoting regional cooperation, and countering Western isolation strategies.

Strategic Partnerships and Institutional Alignments

Iran's membership in multilateral frameworks such as the SCO and BRICS consolidates its neighborhood policy. These organizations provide platforms for Iran to enhance trade and security partnerships, particularly in energy and infrastructure projects. The neighborhood policy further extends to cooperation on regional stability, evident in Iran's strategic relations with Afghanistan and Pakistan. Iran's close cooperation with Russia and China also aligns with mutual interests in counterbalancing U.S. influence and fostering stability across Asia.

Conclusions

Iran's neighborhood policy is an essential element of its geopolitical strategy, aimed at strengthening economic and strategic ties with neighboring and regional powers. As Iran seeks a stable role in a multipolar world, its neighborhood policy serves as a critical mechanism to counteract U.S. economic pressures and ensure national security. Iran's relations with key Asian powers support its long-term goals of economic independence and influence. The findings suggest that Iran's shift toward Asia is a pragmatic response to evolving geopolitical realities, positioning it favorably within a regional security and economic framework that favors multilateralism.

ژئوپلیتیک نوظهور، سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران؛ علل و نمودها

رحمان حریری^۱، زهرا فتاحیان^۲

۱. نویسنده مسئول، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. رایانامه: r.hariri@razi.ac.ir
 ۲. دانش آموخته کارشنای ارشد روابط بین‌الملل، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۶</p> <p>کلیدواژه‌ها: سیاست همسایگی، ایران، اقتصاد، موازنه قوا، ژئوپلیتیک نوظهور</p>	<p>سیاست همسایگی و شرق‌گرایی یک راهبرد استراتژیک در سیاست خارجی ج.ا.ا محسوب می‌شود که به‌عنوان فضایی مجزا و در تقابل با هژمونی‌گرایی آمریکا و کشورهای غربی در نظر گرفته شده است. این تحقیق به بررسی علت اساسی توجه و اهمیت دادن به سیاست همسایگی و نمودهای آن در سیاست خارجی می‌پردازد. این مطالعه با استفاده از روش توصیفی تحلیلی، به بررسی عناصر کلیدی مانند ایجاد موازنه با غرب، تغییرات در جریان‌های مالی از غرب به آسیا، وابستگی آمریکا به تحریم‌های اقتصادی، تحولات ژئوپلیتیک، از جمله تغییر در اتحادهای سنتی خاورمیانه، ظهور بازیگران غیردولتی و فراملی، پیمان ابراهیم و تقابل با محور مقاومت، بحران غزه و بحران سوریه و تأکید بر چندجانبه‌گرایی و امنیت منطقه‌ای می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهند که این عوامل به‌طور جمعی مهم‌ترین علت اتخاذ سیاست همسایگی و شرق‌گرایی جمهوری اسلامی ایران هستند که امکان هم‌راستایی با کشورهای همسایه در مسائل بین‌المللی را در میان محدودیت‌های قابل توجهی که نظام بین‌المللی و محیط منطقه‌ای ایجاد نموده، فراهم می‌آورند. در نهایت، این تحقیق پتانسیل سیاست همسایگی ایران را برای مقابله با این چالش‌ها و بهبود روابط خارجی‌اش مورد تأکید قرار می‌دهد.</p>

استناد: حریری، رحمان؛ فتاحیان، زهرا (۱۴۰۳). ژئوپلیتیک نوظهور، سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران؛ علل و نمودها. پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۱ (۲)، ۱۶۱-۱۷۹.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.1.2.9>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

روابط بین کشورهای همسایه، قدیمی‌ترین متغیر سیاست بین‌الملل و اصیل‌ترین رابطه در روابط بین‌الملل است. در اصالت روابط همسایگی همین بس که سیاست خارجی اولین بار در مدیریت روابط با همسایگان معنا پیدا کرده و اولین قواعدی که در حقوق بین‌الملل یافت می‌شود، به قوانین بین کشورهای همسایه اختصاص دارد.

جغرافیای نوظهور در خاورمیانه، به‌ویژه در ارتباط با ایران، چندوجهی است و تحت تأثیر چندین عامل حیاتی قرار دارد. درک اهمیت این دینامیک‌ها مستلزم نگاهی به نقش‌های درهم‌تنیده تغییرات قدرت منطقه‌ای، تحریم‌های اقتصادی و پیامدهای گسترده‌تر تصمیمات سیاست خارجی ایران است. توازن سنتی قدرت در حال تغییر است؛ به‌ویژه با کشورهایمانند ایران که به‌دنبال تحکیم نفوذ خود هستند و درعین حال با چالش‌هایی از سوی بازیگران منطقه‌ای (مانند عربستان سعودی و اسرائیل) و قدرت‌های بین‌المللی (مانند ایالات متحده) مواجه‌اند. ذخایر وسیع نفت و گاز در غرب آسیا نیز همچنان عاملی مهم در هدایت استراتژی‌های ژئوپلیتیک است و بر همه چیز از امنیت انرژی تا روابط بین‌الملل تأثیر گذاشته، و با تلاش کشورها برای دستیابی به ثبات و امنیت بیشتر، ائتلاف‌های جدیدی در حال شکل‌گیری است که اغلب رقابت‌های تاریخی را پشت سر می‌گذارد. عادی‌سازی روابط بین برخی از کشورهای عربی و اسرائیل نمونه‌ای از این تغییر است. از سویی دیگر هدف اصلی تحریم‌ها محدود کردن نفوذ منطقه‌ای ایران بوده و این محدودیت‌ها پیامدهای اقتصادی جدی برای ایران به‌همراه دارد و بر توانایی این کشور در تجارت و دسترسی به سیستم‌های مالی تأثیر می‌گذارد.

رویکرد سیاست همسایگی نشان‌دهنده تغییر در استراتژی‌های سیاست خارجی ج.ا.ا است که برای ایجاد توازن در روابط خود با کشورهای جهان غرب و جهان شرق، این راهبرد را اجرا نموده است. این سیاست پس از انقلاب اسلامی آغاز، در دولت نهم پیگیری و با روی کار آمدن دولت سیزدهم جنبه رسمی‌تری به‌خود گرفت. دستگاه سیاست خارجی ایران با توجه به موضوع هسته‌ای کشور در جهت دفع فشارها و تهدیدهای چندجانبه غرب، سیاست همسایگی را در اولویت قرار داده و از منظر تصمیم‌سازان حوزه سیاست خارجی ج.ا.ا این اقدامی ضروری برای تضمین ثبات و امنیت کشور در یک چشم‌انداز ژئوپلیتیک در حال تغییر است. جست‌وجوی فوری برای یافتن شرکای جدید در روابط اقتصادی و راهبردی سبب شده ایران توجه خود را به سمت کشورهای همسایه معطوف کند. این استراتژی در سیاست خارجی ج.ا.ا در واقع تلاش تهران جهت جست‌وجوی جایگاه جدید منطقه‌ای در فضای پس‌ابرجام است که به‌وسیله آن بتواند موفقیت‌های اقتصادی و نظامی خود را در خاورمیانه ارتقاء دهد. در واقع این نگاه متأثر از تحریم‌های سخت و پیچیده ایالات متحده علیه ایران است که تهران برای رهایی از اثرات آن، و ایجاد موازنه با غرب، این رویکرد را در دستور کار دستگاه دیپلماسی خود قرار داده است. ژئوپلیتیک، انرژی و نیاز به وارد نمودن ارز به داخل کشور، نقش‌آفرینی منطقه‌ای ایران، و سیاست‌های ایدئولوژیک در سایه فشارهای غرب، رغبت دوجانبه را برای پیگیری این رویکرد در سیاست خارجی ایران ایجاد کرده است.

ج.ا.ا که از نظر ژئوپلیتیک در یک منطقه حیاتی قرار دارد، از زمان انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ به‌طور قابل توجهی بر پویایی‌های منطقه‌ای و جهانی تأثیر گذاشته است. در دوره بعد از انقلاب اسلامی و در نتیجه کاهش سرمایه‌گذاری کشورهای غربی در ایران، این کشور قراردادهای وسیعی را جهت توسعه سرمایه‌گذاری اقتصادی، به‌ویژه در حوزه انرژی و سایر حوزه‌ها، از جمله نظامی در دستور کار قرار داد. ظهور قدرت‌های اقتصادی در آسیا و نیاز مبرم این کشورها به انرژی منجر به مشارکت تجاری این کشورها با ایران گردید. در واقع رویکرد سیاست همسایگی یک واکنش اساسی به فشارهای اقتصادی غرب و خروج از انزوا است که در آن ایران به‌دنبال بازتعریف جایگاه منطقه‌ای خود در نظام بین‌الملل معاصر است. بنابراین معضلات ژئوپلیتیک و ایجاد موازنه در برابر قدرت‌های منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و ابرقدرت‌ها را می‌توان از دلایل تقویت سیاست همسایگی در روابط ج.ا.ا دانست. از جهت دیگر طبیعی است که ایران به‌عنوان یک کشور بزرگ تولیدکننده نفت و گاز، به سمت سیاست همسایگی برود. از نظر تجاری، آسیا بزرگ‌ترین فرصت‌ها را ارائه می‌دهد؛ زیرا پیش‌بینی می‌شود تقاضای انرژی در این بخش از جهان سریع‌تر از هر جای دیگری رشد

کند. افزایش مصرف در آسیا در مقابل پس‌زمینه رقابت فزاینده بین تولیدکنندگان انرژی آشکار می‌شود. رقابت هم در نفت و گاز طبیعی و هم بین سوخت‌های فسیلی و غیرفسیلی در حال افزایش است.

این پژوهش با روش تحلیلی توصیفی به دنبال پاسخ به این پرسش است که علت اساسی توجه و اهمیت دادن به سیاست همسایگی و نمودهای آن در سیاست خارجی ایران چیست؟ در پاسخ به سوال اصلی، با بهره‌گیری از چارچوب نظری توازن جامع و موازنه قوا، فرضیه پژوهش برای اصل استوار است که ایجاد موازنه با غرب به‌عنوان مهم‌ترین علت اتخاذ سیاست همسایگی منجر به راهبردهایی مانند عضویت در بریکس و روابط با چین، روسیه و عربستان برای تقویت این سیاست از سوی ایران شده است. همچنین تغییر جریان مالی و سرمایه‌گذاری در اقتصاد جهانی از غرب به شرق، وابستگی آمریکا به استفاده از تحریم‌های اقتصادی، تحول در موازنه ژئوپلیتیک، تغییر در اتحادهای سنتی، پیمان ابراهیم و تقابل با محور مقاومت، بحران غزه، بحران سوریه، خروج آمریکا از برجام و سکوت اروپا در برابر یک‌جانبه‌گرایی آمریکا، تقویت چندجانبه‌گرایی و امنیت منطقه‌ای، موازنه در برابر غرب و خروج از انزوا، عدم دخالت کشورهای همسایه در امور داخلی ایران و هم‌سویی با ایران در مسائل بین‌الملل، تلاش ایران جهت رفع نیازهای اقتصادی از طریق چین، روسیه، عربستان و اعضای شانگ‌های و بریکس از عوامل تقویت سیاست همسایگی در سیاست خارجی ایران است.

تداخل ژئوپولیتیک‌های نوظهور در خاورمیانه، تأثیر تحریم‌های غربی و تغییرات استراتژیک ایران به سمت آسیا از عوامل حیاتی هستند که چشم‌انداز کنونی را تعریف می‌کنند. وضعیت همچنان پویا است و تحولات در این زمینه‌ها به‌طور قابل توجهی نه تنها بر ثبات منطقه‌ای، بلکه بر روندهای ژئوپولیتیک جهانی تأثیر خواهد گذاشت.

مبانی نظری

الگوی توازن قوا و موازنه جامع

نظریه موازنه قوا فرض می‌کند که وقتی یک کشور بیش از حد قدرتمند شود، می‌تواند ثبات کل سیستم را تهدید کند؛ بنابراین سایر کشورها به‌طور طبیعی برای مقابله با آن تلاش خواهند کرد. این رویکرد امروزه چارچوب مهمی برای درک سیاست جهانی است (Hass, 1953). واقعیت موجود در نظام بین‌الملل حاکی از این است که همه واحدهای سیاسی در راستای حفظ بقای خود و در جهت تأمین منافع و امنیت ملی خود تلاش می‌کنند، و با اتخاذ رویکردهای متفاوت و استراتژی‌های مناسب در مقاطع مختلف با به‌حداکثر رساندن منافع خود و دست‌کم کاهش دادن تهدیدها و آسیب‌های بالقوه، قدرت خود را در صحنه داخلی و همچنین در محیط بین‌المللی افزایش می‌دهند. در واقع دولت‌ها با به‌کارگیری الگوهای امنیتی در برابر تهدید خارجی از خود حمایت می‌کنند (David, 1991: 233).

علی‌رغم کوشش‌های مورگنتا^۱، نظریه موازنه قوا پس از بازیابی توسط والتز^۲ به جایگاه نظری قابل توجهی دست یافت، با توجه به نظریه رئالیسم ساختاری والتز، جلوگیری از تمرکز و انباشت قدرت برای دولت‌ها به منظور تضمین امنیت و بقای آن‌ها بسیار مهم است. والتز دو نگرش متفاوت نسبت به توازن قوا دارد؛ در نگرش نخست او آن را یک کمپین درون‌سیستمی برای حفظ بقا و بازتولید نظام بین‌الملل می‌داند؛ و در نگرش دوم، او موازنه قوا را شکل‌دهنده ساختار توزیع بین‌المللی قدرت می‌داند (Waltz, 1979: 115-130). مرشایمر^۳ و والتز دیدگاه‌های متفاوتی در مورد نظریه موازنه قدرت دارند. در حالی که مرشایمر معتقد است کشورها به دلیل فشار ساختار بین‌المللی دائماً سعی در برهم‌زدن توازن قوا به نفع خود دارند، کنت والتز^۴ هرچومرج را عاملی معرفی نموده که دولت‌ها را به سمت رفتار تدافعی و حفظ توازن قوا سوق می‌دهد. این نشان می‌دهد که دیدگاه‌های متعددی در مورد این موضوع وجود داشته و برای درک کامل نظریه می‌بایست این دیدگاه‌های متعدد را رصد نماییم (Steinsson, 2014: 1-5) و (چگنی‌زاده، ۱۳۹۲: ۲۳۳-۲۳۰).

1. Hans Morgenthau
2. Kenneth Neal Waltz
3. John Joseph Mersheimer
4. Kenneth Waltz

موازنه جامع منطقه‌ای یکی از الگوهای امنیت‌سازی در رهیافت واقع‌گرایی، نواقح‌گرایی و مکتب انتقادی است. باری بوزان دو نوع موازنه را در سازماندهی امنیت منطقه‌ای ارائه می‌دهد (Kelly, 2007). وی بر این اعتقاد است که موازنه قدرت به موازات موازنه هویت انجام می‌گیرد. مدیریت موازنه منطقه‌ای، یکی از الزامات امنیتی در شرایط و محیط‌های بحرانی تلقی می‌شود. چنین فرایندی در حوزه خاورمیانه و خلیج فارس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. موازنه منطقه‌ای زمانی که زمینه‌های بحران‌سازی منطقه‌ای وجود داشته‌باشد، دارای مطلوبیت است (Buzan, 2015). می‌توان بر این امر تأکید داشت که یکی از واقعیت‌های محیط منطقه‌ای در غرب آسیا، بحران است. برای عبور از بحران نیاز مشهودی به سازماندهی موازنه منطقه‌ای وجود دارد. قدرت‌های بزرگ یکی از مهم‌ترین مولفه‌های اثرگذار در توازن منطقه‌ای هستند.

کشورهای درحال توسعه، برای این که بتوانند امکانات و منابع خود را متوجه دشمنان خطرناک‌ترشان سازند، ترجیح می‌دهند با دشمنان و مخالفان درجه دوم خود همکاری نمایند، و از این طریق در صف‌آرایی علیه خود شکاف بیندازند و متحدان جهانی مخالفان داخلی را آرام کنند. جنبه اساسی «توازن جامع» این‌جاست که تصمیم‌هایی که در این شرایط گرفته می‌شوند را در پیوند با نقشی که تهدیدهای داخلی در این کشورها ایجاد کرده‌اند، می‌توان درک کرد.

نظریه «توازن جامع» بنا را بر این قرار می‌دهد که کشورهای درحال توسعه بهتر است که این «آناشری» را در جای دیگر ایجاد کنند، به‌جای اینکه بخواهند خود را در برابر «آناشری» جهانی حفظ کنند. سیاست این کشورها نمونه کوچک‌تری از سیاست‌های جهانی است. حفظ توازن همانگونه که در روابط بین کشورها حیاتی است، برای محیط منطقه‌ای و یا حتی گروه‌های درون کشور نیز اهمیت دارد (Olson, 2005: 10-30).

انتخاب نظریه توازن قوا و مدل توازن جامع برای تحلیل ژئوپلیتیک نوظهور سیاست‌های شرق‌شناسانه و همسایگی ایران، به‌ویژه به دلیل تعامل پیچیده دینامیک‌های منطقه‌ای و روابط قدرت در خاورمیانه، بسیار مرتبط است. نظریه توازن قوا توضیح می‌دهد که چگونه کشورهایی مانند ایران، نگرانی‌های امنیتی خود را با مقابله با تهدیدات ادراک شده از سوی همسایگان قدرتمندتر و بازیگران خارجی مدیریت می‌کنند و بدین ترتیب برای دستیابی به ثبات و بقای خود در یک نظام بین‌المللی آناشریستی تلاش می‌کنند. این چارچوب نظری به توضیح مانورهای استراتژیک ایران برای افزایش نفوذ خود، درحالی که رقابت‌های درون‌دولتی و منطقه‌ای را مدیریت نموده، کمک می‌کند. علاوه بر این، مدل توازن جامع بر ضرورت توازن نه تنها قابلیت‌های نظامی، بلکه هویت و همکاری منطقه‌ای تأکید می‌کند، که با توجه به بحران‌های مداوم در غرب آسیا بسیار حیاتی است. با ادغام این نظریه‌ها، تحلیل می‌تواند به‌طور مؤثری ظرفیت‌های سیاست خارجی ایران را درحالی که به دنبال حفظ ثبات منطقه‌ای و در عین حال رسیدگی به چالش‌های داخلی و فشارهای خارجی است، به تصویر بکشد.

ژئوپلیتیک در حال ظهور در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

جغرافیای نوظهور خاورمیانه شامل یک چشم‌انداز درحال تحول سریع است که با تغییرات در اتحادها، تأثیر قدرت‌های خارجی و تعامل عوامل اجتماعی-اقتصادی مشخص می‌شود. جغرافیای نوظهور به الگوهای جدیدی از دینامیک‌های قدرت و روابطی اشاره دارد که در یک منطقه خاص به دلیل تأثیرات مختلف، از جمله تحولات اقتصادی، پیشرفت‌های فناوری، قابلیت‌های نظامی و چارچوب‌های سیاسی درحال تغییر، به وجود می‌آید. در خاورمیانه، این موضوع شامل بازسازی اتحادهای سنتی، ظهور بازیگران جدید دولتی و غیردولتی و پاسخ درحال تحول به چالش‌هایی مانند تروریسم، درگیری‌های فرقه‌ای و نابرابری اقتصادی است.

یک جزء کلیدی از جغرافیای نوظهور در خاورمیانه، تأثیر قدرت‌های خارجی است. ایالات متحده به‌طور تاریخی نقش غالبی ایفا کرده، اما تأثیر آن به‌طور فزاینده‌ای توسط قدرت‌های منطقه‌ای، به‌ویژه ترکیه و ایران، و همچنین بازیگران جهانی مانند روسیه و چین به چالش کشیده می‌شود. به‌عنوان مثال، پیمان ابراهیم و محور غربی-عربی-عربی به رهبری ایالات متحده آمریکا، در ژئوپلیتیک نوظهور به دنبال تضعیف نفوذ منطقه‌ای ایران (که با برنامه هسته‌ای و حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی مانند حزب‌الله، حشد الشعبی، انصارالله و حماس پشتیبانی می‌شود) و تقابل با محور مقاومت است (Katz, 2020: 45).

توافق‌نامه ابراهیم، که در سال ۲۰۲۰ امضا شد، نمایان‌گر یک تغییر مهم دیگر در ژئوپولیتیک خاورمیانه است که روابط بین اسرائیل و چندین کشور عربی، از جمله امارات متحده عربی و بحرین را عادی می‌کند. این توافق‌ها نشان‌دهنده بازنگری در اولویت‌های منطقه‌ای بوده، و بر همکاری‌های اقتصادی و نگرانی‌های امنیتی درباره ایران، به‌جای مسأله فلسطین، تأکید می‌کنند. این توافق‌ها به‌طور بالقوه یک بلوک منطقه‌ای جدید را شکل می‌دهند که هدف آن مقابله با نفوذ ایران و همچنین جلب حمایت ایالات متحده است (Khashan, 2021: 102). در مقابل، عملیات طوفان الأقصى در ۷ اکتبر ۲۰۲۳ توسط حماس علیه اسرائیل، به‌عنوان واکنشی به توافق ابراهیم توسط محور مقاومت در نظر گرفته می‌شود که در ژئوپولیتیک نوظهور خاورمیانه نقش محوری را در بازیابی مسأله فلسطین دارد.

ژئوپولیتیک در حال ظهور در عرصه اقتصادی خاورمیانه نیز در حال وقوع است. خاورمیانه غنی از منابع انرژی است که همچنان عامل مهمی در ژئوپولیتیک جهانی به شمار می‌رود. با این حال، با تغییر جهانی به سمت انرژی‌های تجدیدپذیر و ابتکارات و الزامات تغییرات اقلیمی، اقتصادهای وابسته به نفت با چالش‌هایی مواجه هستند. ابتکار چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی، تلاش‌های کشورهای خلیج فارس را برای تنوع‌بخشی به اقتصادهای خود فراتر از نفت، و ترویج نوآوری‌های فناوری و سرمایه‌گذاری خارجی نشان می‌دهد (Alshahrani, 2023: 89).

یکی دیگر از عناصر، ظهور بازیگران غیردولتی و سازمان‌های فراملی است. گروه‌هایی مانند داعش، القاعده و تحریر الشام همچنان تهدیدات امنیتی را به‌وجود می‌آورند و بر روایت‌های سیاسی و استراتژی‌های نظامی در منطقه تأثیر می‌گذارند. وجود آن‌ها موجب ایجاد اتحادها و تلاش‌های تبادل اطلاعات میان رقبای سنتی شده‌است، و نشان می‌دهد که چگونه بازیگران غیردولتی می‌توانند چشم‌انداز استراتژیک را تغییر دهند (Hoffman, 2021: 76).

در نهایت، جنگ غزه و جنگ داخلی جاری در سوریه و بحران‌های انسانی که به‌وجود آورده، چشم‌انداز ژئوپولیتیک را پیچیده‌تر کرده است. این درگیری، بازیگران محلی و بین‌المللی مختلفی را به‌خود جلب کرده‌است؛ از جمله ایالات متحده، روسیه، ترکیه، ایران و اسرائیل، که هر یک به‌دنبال منافع ژئوپولیتیک خود هستند و در عین حال به بن‌بست طولانی و پیچیده‌ای کمک می‌کنند (Loh, 2022: 183).

به‌طور خلاصه، ژئوپولیتیک نوظهور خاورمیانه با تغییراتی در اتحادها، تأثیر بازیگران خارجی و غیردولتی، هوش مصنوعی، تحولات اقتصادی ناشی از بازارهای انرژی و نیاز به تنوع مشخص می‌شود. درک این دینامیک‌ها نیاز به مشاهده مداوم دارد؛ زیرا اتحادها و ساختارهای قدرت در حال تغییر هستند و اغلب تحت تأثیر اختلافات تاریخی، نیازهای اقتصادی و فشارهای خارجی قرار دارند. اجرای سیاست همسایگی در چارچوب سیاست خارجی ج.ا.ا. رویکردی راهبردی با هدف دستیابی به تعادل با جهان غرب و کشورهای آسیایی در روابط سیاسی، اقتصادی و ... است. حامیان سیاست همسایگی در سیاست خارجی معتقدند که اتحاد ایران با کشورهای قدرتمند آسیایی می‌تواند مشکل فقدان متحد راهبردی ایران را حل نموده و منافع ملی را تأمین نماید. چنین رویکردی با نظریه توازن جامع منطبق است؛ زیرا زمانی که ساختار نظام بین‌المللی به سمت هژمونی پیش می‌رود، کشورهایی که در راهبرد امنیت‌سازی هژمون قرار دارند، به هم نزدیک می‌شوند. طرفداران نظریه توازن جامع و موازنه قوا در فضای آنارشیک احتیاط خود را بر همکاری نشان می‌دهند، و بر این باورند که همکاری تنها در سطوح اقتصادی، اجتماعی و سطوح پایین سیاسی امکان‌پذیر است، و به سطح بقا نمی‌رسد. به‌علاوه در فضای آنارشیک نظام بین‌الملل، دولت‌ها نگران منافع مطلق همکاری هستند. بر این اساس چین، هند، عربستان و روسیه نمی‌توانند یک کشورهسته‌ای با بلندپروازی‌های منطقه‌ای را در کنار خود تحمل کنند (حاجیلو، ۱۳۹۶). همزمان این کشورها در منافع مشترک و همچنین تهدید مشترک در مقابل هژمون دست به اتحاد خواهند زد؛ زیرا در آسیا منافع مشترک متعددی داشته و همچنین هژمونی آمریکا و غرب را تهدید مشترک می‌دانند، و در نتیجه برای ایجاد موازنه قوا در برابر غرب به همکاری با هم علاقه‌مند هستند (CRAMPES, 2013).

بر این اساس سیاست همسایگی یکی از راهبردهای اساسی سیاست خارجی ج.ا.ا. است که از نظر ژئوپولیتیک در یک منطقه حیاتی قرار دارد. این سیاست از زمان انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ به‌طور قابل توجهی بر پویایی‌های منطقه‌ای و جهانی تأثیر گذاشته‌است؛ به‌ویژه در زمان تحریم که به شیوه‌های مختلف مورد توجه محافل سیاسی و آکادمیک قرار گرفته‌است. با توجه به اهمیت و جایگاه

مناطق سه‌گانه قدرت (آمریکای شمالی، اروپا و شرق آسیا و روسیه)، ج.ا.ا در برابر تحریم‌های یک‌جانبه غرب از رویکرد سیاست همسایگی به‌عنوان آلترناتیوی در برابر غرب بهره می‌برد. با بررسی سیاست‌های امنیتی و دفاعی ج.ا.ا می‌توان پی برد که سیاست‌های نظامی ایران به کشورهای همسایه شباهت بسیاری دارد، و در حوزه‌های غیراستراتژیک مانند اقتصاد و تجارت، اتخاذ رویکرد همسایگی در سیاست خارجی ج.ا.ا برای بقا و زیست در مواجهه با تحریم‌های شدید اقتصادی غرب، بسیار مثمرتر بوده است؛ بنابراین این رویکرد ایران نه حاصل انتخاب میان غرب و شرق، بلکه حاصل یک مکانیسم طبیعی جهت ایجاد موازنه در برابر سیاست‌های خصمانه غرب بوده است (Jalilvand, 2020: 1).

روش تحقیق

این پژوهش ماهیتی توصیفی-تحلیلی دارد و روش گردآوری اطلاعات آن کتابخانه‌ای، و مبتنی بر بهره‌گیری از مکتوبات مرتبط، گزارشات، اطلاعات و داده‌های معتبر و به‌روز است. بنابراین مقالات و دیدگاه‌های مختلف در پایگاه‌های اینترنتی به دو زبان فارسی و انگلیسی مورد استفاده قرار گرفته است. روش تحلیلی-توصیفی یک رویکرد سیستماتیک است که اغلب در علوم اجتماعی، از جمله علوم سیاسی، برای مطالعه و تفسیر پدیده‌های پیچیده‌ای مانند دینامیک‌های ژئوپولیتیک و روابط بین‌الملل استفاده می‌شود. روش تحلیلی-توصیفی شامل جمع‌آوری و تفسیر سیستماتیک اطلاعات به منظور توصیف پدیده‌ها، شناسایی الگوها و ارائه بینش‌ها است. این روش متغیرها را دستکاری نمی‌کند؛ بلکه داده‌ها را در زمینه واقعی خود ارزیابی می‌کند، و به دنبال ارائه یک نمای کلی جامع از یک موضوع، با تحلیل داده‌های موجود، ادبیات و مشاهدات، بدون تحمیل نظریه یا فرضیه‌ای پیش فرض است. روش تحلیلی-توصیفی به تحلیل دینامیک‌های ژئوپولیتیک و چگونگی تأثیر آن‌ها بر سیاست همسایگی ایران کمک خواهد کرد. استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به پژوهش‌گر این امکان را می‌دهد که تحلیلی جامع از موضوع ارائه داده، و دینامیک‌های کلیدی ژئوپولیتیک، و پاسخ ایران از طریق سیاست همسایگی‌اش را تجزیه و تحلیل نماید. رویکرد تحلیلی-توصیفی به تأثیر سیاست همسایگی ایران بر ثبات منطقه‌ای، دینامیک‌های امنیتی و روابط دوجانبه با کشورهای همسایه می‌پردازد.

دامنه مکانی و زمانی مورد مطالعه

محدوده کشورهای هم‌سوی با جمهوری اسلامی ایران، آسیای مرکزی و قفقاز، شبه قاره و غرب آسیا از ۲۰۲۲-۲۰۱۸.

یافته‌های تحقیق

بازشناسی سیاست همسایگی

در تعریف ساده‌ای که فیلیپ آبرامز در مطالعه منتشرشده پس از مرگش با عنوان «همسایگان: کار فیلیپ آبرامز» ارائه کرده، از همسایگان به معنای «مردم ساده‌ای که نزدیک یکدیگر زندگی می‌کنند» یاد می‌کند. روابط همسایگی مستلزم نوع خاصی از تعامل متقابل است: «لازم است تاحدی تعهد به همسایگی نشان دهیم، اما به‌همان اندازه مهم است که تصور مداخله ایجاد نشود» (Ruonavaara, 2021: 2-3). زمانی که صحبت از سیاست همسایگی به میان می‌آید، چیزی بسیار فراتر از نزدیکی جغرافیایی در دایره تعریف قرار می‌گیرد. در سیاست خارجی، همسایگی در برابر همسایه بودن متغیر بسیار مهم‌تری به حساب می‌آید. درحالی‌که همسایه مقوله‌ای جغرافیایی و محدود به روابط مبتنی بر مرز است، همسایگی پایان جغرافیا و مرزمحوری، و آغاز فرایندی اجتماعی و جامعه‌شناختی در روابط با همسایگان است که منعکس‌کننده میزان اشتراک ارزش‌های مشابه، نگرانی‌ها و تهدیدهای مشترک بین یک کشور و همسایگان آن است (جمشیدی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵-۶).

عوامل تقویت سیاست همسایگی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

اتخاذ سیاست همسایگی در واکنش به دخالت در امور داخلی ایران

ایران به‌عنوان کشوری با موقعیت استراتژیک، در جهان معاصر همواره در معرض تهدیدات متعدد در سطوح فروملی، ملی و فراملی بوده، و آنچه برای تأمین امنیت ملی کشور لازم به‌نظر می‌رسد، نگاه ویژه به شناسایی و احصای تهدیدات امنیت ملی و تلاش

در جهت مقابله با این تهدیدات است (صالح نیا و بختیاری، ۱۳۹۷: ۳-۱). دخالت در امور داخلی ایران و فشارهای حقوق بشری، گاه از طریق مواضع رسمی و غیررسمی دولت‌های غربی، مانند تحریم و قطعنامه و بیانیه‌های نهادهای بین‌المللی حقوق بشری مانند شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، سازمان عفو بین‌الملل و سازمان دیده‌بان حقوق بشر اعمال شده‌است. البته غرب در مورد مسائل حقوق بشری، ضمن برخورد تبعیض‌آمیز با ایران در قیاس با دیگر کشورها، از آن به‌عنوان اهرم فشار سیاسی، و به‌عنوان یکی از کلیدهای عملیات روانی علیه ایران در راستای تغییر رژیم بهره‌برداری نموده‌است. این فشارها و دخالت‌ها در امور داخلی ایران، در قالب فشارهای حقوق بشری در مواردی مثل تبعیض نسبت به اقلیت‌های مذهبی، اقلیت‌های قومی و زبانی، تبعیض نسبت به زنان و دختران در قانون اساسی و در عمل، نقض آزادی‌های اساسی از جمله آزادی مطبوعات، بیان عقیده، بسته‌شدن روزنامه‌ها و سایت‌های اینترنتی و اصلاح مجازات‌ها و ... معطوف بوده‌است. ج.ا.ا. در واکنش به فشارها و تحریم‌های حقوق بشری و مرتبط با مسایل داخلی، برای خنثی‌سازی این گونه فشارها به کشورهای همسایه گرایش یافته‌است (میرترابی و وردی‌زاده، ۱۳۹۸: ۲۸). عدم دخالت کشورهای همسایه عضو شانگ‌های و بریکس در مسائل داخلی کشورها، و نگاه مردد به دموکراسی غربی و مداخلات خارجی، مدت‌هاست که ج.ا.ا. را با این کشورها هم‌آوا کرده، و عموماً بر چرخش و آرایش قدرت در داخل این کشورها مؤثر بوده است.

سیاست همسایگی و همسویی در مسائل بین‌الملل

یکی از موضوعات اساسی در سیاست خارجی ایران از سده نوزدهم تاکنون، مجادله درون‌حاکمیتی پیرامون جهت‌گیری‌ها و سمت‌وسوی سیاست خارجی است. ماهیت این جهت‌گیری‌ها پیش از تکوین ساختار دوقطبی در نظام بین‌المللی، معطوف به اتکای به یک قدرت سوم برای موازنه قوا و ایجاد توازن در مقابل سایر قدرت‌ها و دفع تهدیدها از این راه بود؛ اما با ایجاد شکاف بزرگ ایدئولوژیک و ژئوپلیتیک شرق و غرب و آغاز جنگ سرد، ایران به تبع ماهیت نظام سیاسی و رخدادهای جنگ دوم جهانی، جهت‌گیری غرب محور را در دستورکار قرار داده‌است (پیرسلامی، ۱۳۹۴: ۲). اما پس از پایان جنگ سرد و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، عرصه نظام بین‌المللی برای هژمونی سلطه غرب و آمریکا باقی ماند و کشورهای مستقلی مانند ج.ا.ا. به دلیل ماهیت ضداستعماری خود، تعامل و تقویت روابط با کشورهای خارج از بلوک غرب را در اولویت سیاست خارجی خود قرار دادند (nahad-tums.ir/10079).

در حقیقت، ایران موفق شده از تغییر قدرت سیستماتیک رخ داده در دهه‌های گذشته استفاده کرده، و ارتباطات خود را از تقویت مبادلات تجاری دوجانبه گرفته تا تعهدات طولانی مدت پروژه‌های زیربنایی منطقه‌ای، با کشورهای جدید قدرتمند هم‌سو در صحنه سیاست بین‌الملل، در همه جهات عمیق‌تر کند. این جهت‌گیری استراتژیک ایران به یک روند تدریجی «آسیایی شدن و شرق‌گرایی»، یعنی ارتقای وضعیت آسیایی که بتواند بقای اقتصادی ایران را تضمین و ادغام منطقه‌ای در مقابل غرب را تقویت کند، تبدیل شده‌است (پرتگلا، ۱۴۰۰: ۳).

جمهوری اسلامی ایران یکی از کشورهای مهم خاورمیانه است که در حال حاضر با توجه به وضع اقتصادی داخلی، در پی آن است تا در عصر اقتصاد جهانی و با توجه به تحریم‌های گسترده آمریکا، ضمن شکست این تحریم‌ها، منافع بیشتری برای خود کسب کند؛ لذا باید با کشورهایی که در مؤلفه‌های مهم، در منطقه و در سطح بین‌الملل با ایران هم‌سو هستند، همکاری نماید. دو کشور چین و روسیه در این نظام چندقطبی با داشتن اهداف سیاسی و اقتصادی مشترک، در بعضی موارد به تعامل و همکاری با ایران پرداخته‌اند که جدیدترین نمونه این ارتباط و همکاری، امضای سند چشم‌انداز ۲۵ ساله مابین ایران و چین، و همچنین مذاکرات امضای چین سندی با روسیه است. همسایگان شرقی ایران، افغانستان و پاکستان نیز نقش مهمی در سیاست همسایگی ایران دارند. در افغانستان، ایران از روابط فرهنگی و اقتصادی خود با جامعه هزاره استفاده کرده و با جناح‌های سیاسی مختلف برای تأمین منافع خود درگیر شده است (Ruttig, 2018: 114). همچنین خروج نیروهای ایالات متحده و احیای مجدد طالبان، ایران را وادار نموده تا در استراتژی خود برای تضمین امنیت مرزها و نفوذ بر چشم‌انداز سیاسی در کابل تجدیدنظر کند. روابط ایران با پاکستان نیز نشان‌دهنده نگرانی مشترک هر دو کشور در مورد شورش بلوچستان و نفوذ گروه‌های افراطی سنی، و علاقه دوجانبه به همکاری‌های تجاری و انرژی، به‌ویژه پروژه خط لوله گاز ایران و پاکستان است (Fair, 2020: 89).

سیاست همسایگی در واکنش به تحریم‌ها و فشارهای اقتصادی آمریکا و غرب

طیف عظیمی از تهدیدات امنیتی بعد از پیروزی انقلاب متوجه ج.ا.ا بوده است که جنگ عراق علیه ایران، حمله به طیس، کودتای نوژه و تحریم‌های شدید اقتصادی مرتبط با پرونده هسته‌ای ایران در دو مقطع تاریخی از جمله آن‌هاست. با پایان جنگ هشت‌ساله، و با کاسته شدن شدت سیاست مواجهه‌جویانه انقلابیون رادیکال، تهدیدات آمریکا نیز از شکل سخت‌افزاری خارج، و تحریم‌های اقتصادی آغاز شد. با روی کار آمدن بوش پسر و اوج‌گیری بحران هسته‌ای ایران مجدداً تنش‌ها میان دو کشور اوج گرفته و تا مرحله نظامی نیز پیش رفت (حاجیلو، ۱۳۹۶: ۷۴). بوش، ایران را در کنار عراق و کره شمالی «محور شرارت» اعلام نمود (سهرابی، ۱۳۹۶: ۳) و تحریم‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و نظامی را بر ایران تحمیل کرد. همچنین با روی کار آمدن اوباما، تغییر محسوسی در روابط دو کشور حاصل نشد. بعد از پیمان هسته‌ای برجام، فضای تنش‌زدایی به‌صورت موقت در روابط دو کشور در منطقه حاصل شد که با روی کار آمدن دونالد ترامپ در آمریکا، روابط این کشور با ایران به سمت تنش‌های جدی و تا مرحله برخورد نظامی پیش‌رفت. دونالد ترامپ با خروج یک‌طرفه از برجام و دستور بازگشت تمامی تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، فضای روابط دو کشور را به‌حالت جنگ سرد تبدیل نمود. تنش در روابط میان ایران و آمریکا با ترور سردار قاسم سلیمانی فرمانده سپاه قدس توسط نیروهای آمریکایی در فرودگاه بغداد، و حمله متقابل ایران به پایگاه نظامی الاسد آمریکا در عراق به اوج خود رسید.

شکست دونالد ترامپ در انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۲۱ آمریکا و روی کار آمدن جو بایدن فضای جنگی میان دو کشور را تا حدودی تعدیل نمود؛ اما هنوز نشانه‌های قابل توجهی دال بر تعدیل مواضع واشنگتن در قبال تهران دیده نمی‌شود. جو بایدن تاکنون به‌مانند رؤسای جمهور پیش از خود، تحریم‌های اقتصادی علیه ایران را ادامه داده و روابط میان دو کشور در حال حاضر به مذاکرات وین و بازگشت مجدد آمریکا به برجام پیوند زده شده‌است (پرتگلا، ۱۴۰۰: ۱). بنابراین مجموعه این تحولات منجر گردید که ایران برای تضمین بقاء و ایجاد توازن در مقابل فشارهای اقتصادی، سیاسی، امنیتی و نظامی آمریکا، سیاست همسایگی را در سیاست خارجی خود تقویت نماید (پرتگلا، ۱۴۰۰: ۲).

چشم‌انداز ژئوپلیتیک در حال تحول در خاورمیانه، به‌ویژه در پاسخ به تحریم‌های ایالات متحده و غرب علیه ایران، به‌طور قابل توجهی بر سیاست خارجی تهران تأثیر گذاشته‌است؛ به‌ویژه در رویکرد آن به شرق‌شناسی و عادی‌سازی روابط با کشورهای همسایه. اعمال تحریم‌ها باعث شده‌است که ایران به‌دنبال یک استراتژی چندوجهی باشد که هدف آن مقابله با انزوا و تقویت نفوذ منطقه‌ای است.

تحریم‌ها، به‌ویژه آن‌هایی که در سال ۲۰۱۸ پس از خروج ایالات متحده از برنامه جامع اقدام مشترک (برجام)^۱ دوباره اعمال شدند، فشار قابل توجهی بر اقتصاد و جایگاه بین‌المللی ایران وارد کرده‌است (هادیان، ۲۰۱۹: ۲۴۱). این فشار اقتصادی ایران را وادار کرده که به‌دنبال اتحاد با کشورهای همسایه باشد و ارتباطات خود را با قدرت‌های غیرغربی، به‌ویژه روسیه و چین، تقویت کند. این شراکت‌ها نه تنها به‌منظور کاهش اثرات تحریم‌ها، بلکه برای ایجاد مسیرهای تجاری و چارچوب‌های اقتصادی جایگزین که بتوانند سیستم‌های تحت سلطه غرب را دور بزنند، طراحی شده‌اند (Mousavian, 2020: 134).

علاوه بر این، مفهوم شرق‌شناسی، نقش مهمی در گفتمان دیپلماتیک ایران ایفا می‌کند. ایران به‌طور فزاینده‌ای روایت خود را در تقابل با هژمونی غربی شکل داده و خود را به‌عنوان دژی در برابر تاکتیک‌های تهاجمی قدرت‌های غربی معرفی کرده‌است. این زبان‌شناسی در تعاملات ایران با کشورهای غربی نفرت دارند، مشهود است و ایران خود را به‌عنوان رهبری برای آنچه «محور مقاومت» نامیده می‌شود، و شامل گروه‌ها و مللی است که علیه نفوذ ایالات متحده و اسرائیل در منطقه هم‌راستا هستند، معرفی می‌کند (Mansouri, 2021: 295).

عادی‌سازی روابط با کشورهای همسایه نیز یک چرخش استراتژیک برای ایران محسوب می‌شود. درحالی‌که روابط تاریخی پرتنش با کشورهای عرب خلیج فارس در حال بازنگری است، همان‌طور که در نزدیکی‌های اخیر با عربستان سعودی و امارات متحده عربی دیده می‌شود، این نشانه‌ها نشان‌دهنده تلاش ایران برای ارائه خود به‌عنوان یک بازیگر منطقه‌ای علاقه‌مند به ثبات و همکاری است (Karsh, 2023: 119). گفتمان پیرامون این روابط به‌دقت طراحی شده تا پیوندهای فرهنگی و تاریخی را برجسته

سازد، و بدین ترتیب، روایت‌های غربی-آمریکایی را که اغلب ایران را به‌عنوان یک موجودیت تهدیدآمیز به تصویر می‌کشند، به چالش بکشد.

به‌طور خلاصه، پیامدهای تحریم‌ها و تغییرات ژئوپولیتیک وسیع‌تر در خاورمیانه، ایران را وادار می‌کند تا به‌طور فعال در سیاست خارجی‌اش که شرق‌شناسی و رویکرد عملی به عادی‌سازی با کشورهای همسایه را شامل می‌شود، تلاش کند. ایران با بازآرایی تلاش‌های دیپلماتیک خود به سمت شراکت‌های منطقه‌ای، تلاش می‌کند تا پیچیدگی‌های محیط جهانی کنونی را مدیریت کرده، و در عین حال به روایت‌های تاریخی که نیت‌های کشور را به گونه‌ای منفی به تصویر می‌کشند، پاسخ دهد.

نمودهای اتخاذ سیاست همسایگی در سیاست خارجی ایران

ژئوپلیتیک در حال ظهور و عضویت در سازمان شانگهای^۱ و بریکس^۲

سازمان شانگهای و بریکس با توجه به قرار گرفتن در موقعیت خاص ژئوپلیتیک، گستردگی، نزدیکی اعضا، جمعیت قابل توجه آن‌ها، مکمل بودن در زمینه انرژی، بلوک‌بندی هسته‌ای، داشتن تهدیدات مشترک، حضور دو قطب بزرگ اقتصادی سیاسی جهان یعنی روسیه و چین و داشتن حق وتوی آن‌ها در شورای امنیت، قابلیت تشکیل بلوک اقتصادی و سیاسی و امنیتی را داشته، و لذا پیوستن ایران به این سازمان‌ها می‌تواند دستاوردهای زیادی را در پی داشته باشد (جعفری، بلباسی و اسفندیار، ۱۳۹۶: ۱۹۶). غالباً، ایران به‌عنوان قدرتی مستقر و حافظ وضع موجود از تمامیت ارضی کشورهای عضو سازمان حمایت می‌کند. عضویت کامل به‌عنوان ابزاری برای تحکیم این روابط منطقه‌ای از سوی تهران تلقی می‌شود. دولت همچنین از طریق تعهد خود به مقابله با «سه شرارت» موردنظر پکن (به‌عنوان مثال، با تاکید مکرر بر اقدامات ایران برای جلوگیری از قاچاق مواد مخدر و جریان پناهندگان و مبارزه با تروریسم)، خود را به‌عنوان یک شریک مطلوب معرفی کرده‌است (ماجدی، ۱۴۰۰: ۱).

همچنین ایجاد بسترهای لازم برای نیل به اهداف اصلی سند چشم‌انداز ۲۰ ساله، یعنی تبدیل شدن به قدرت اول اقتصادی، علمی و فناوری منطقه، از مهم‌ترین اولویت‌های سیاست خارجی ج.ا.ا. است. تجربه کشورهای در حال توسعه نشان می‌دهد که تاکنون هیچ کشوری بدون بهره‌مندی از منابع بین‌المللی نتوانسته است اهداف توسعه‌ای خود را محقق سازد. یعنی اهداف توسعه‌ای بدون برقراری پیوند با قطب‌های ثروت بین‌المللی امکان‌پذیر نیست. در وضعیت کنونی، اعضای شانگهای و بریکس یکی از اصلی‌ترین منابع ثروت محسوب می‌شوند. از طرف دیگر کشورهای عضو سازمان شانگهای بهترین بازار مصرف برای محصولات تولید داخل کشور هستند که این امر می‌تواند در تقویت تولید داخلی نقش به‌سزایی داشته باشد (معصومی، ۱۳۹۶: ۱).

همچنین شروع فرایند عضویت ایران در سازمان بریکس در مورخه ۲۴ اوت ۲۰۲۳ به‌طور بالقوه می‌تواند پیامدها و تأثیرات متعددی داشته باشد:

تنوع بخشیدن به اتحادها: پیوستن به بریکس می‌تواند بستری را برای ایران فراهم کند که اتحادهای بین‌المللی خود را فراتر از شرکای سنتی خود متنوع کند. این امر ممکن است وابستگی اقتصادی و سیاسی کشور را به کشورهای غربی کاهش دهد (Boltuc, 2023: 1-3).

فرصت‌های اقتصادی: عضویت در بریکس می‌تواند به افزایش فرصت‌های اقتصادی برای ایران منجر شود؛ زیرا این سازمان بخش مهمی از اقتصاد جهانی را نمایندگی می‌کند. تقویت روابط اقتصادی می‌تواند دسترسی ایران را به بازارها و سرمایه‌گذاری‌های جدید فراهم کند.

نفوذ ژئوپلیتیک: عضویت در بریکس می‌تواند به‌طور بالقوه نفوذ ژئوپلیتیک ایران را در صحنه جهانی افزایش دهد. همکاری با سایر اعضای بریکس ممکن است ایران را قادر سازد تا به‌طور مشترک به برخی مسائل بین‌المللی به شیوه‌ای قاطعانه‌تر رسیدگی کند. موازنه قوا: ایران ممکن است نیاز داشته‌باشد که تعادل ظریفی بین روابط خود با اعضای بریکس و اتحادهای موجود با کشورهای غرب و متحدان آن‌ها در خاورمیانه برقرار کند. ایجاد این تعادل با توجه به پیچیدگی‌های ژئوپلیتیک موجود می‌تواند چالش برانگیز باشد.

تأثیر بر توافق هسته‌ای: عضویت ایران در بریکس می‌تواند به افزایش قدرت چانه‌زنی این کشور در مذاکرات و توافقی‌هایی مانند برجام تأثیر بگذارد، که این می‌تواند پیامدهایی برای ثبات منطقه‌ای و امنیت جهانی داشته باشد (Boltuc, 2023: 1-10).

همچنین عضویت ایران در شانگهای که بعد از قریب به دو دهه تلاش ایران برای کسب عضویت دائم به ثمر نشست، پیامدها و تأثیرات متعددی به دنبال داشته‌است که به اختصار عبارتند از:

در بعد اقتصادی: عضویت ایران در شانگهای موجب یکپارچگی اقتصادی و تأثیرگذاری ایران در عرصه جهانی شده‌است؛ به‌گونه‌ای که می‌تواند معادلات و پارامترهای اقتصادی ملی و بین‌المللی را تحت تأثیر قرار دهد (رازینی و همکاران ۱۳۹۲: ۱).

در بعد سیاسی: کشورهای آسیای مرکزی در پی ایجاد موازنه قدرتی در برابر هژمونی ایالات متحده آمریکا در عرصه نظام بین‌الملل پس‌انگ سرد بودند که این مهم در قالب سازمان شانگهای تداعی شد (Zhuangzhi, 2004: 61). بنابراین تنها ایران نیست که یک‌جانبه‌گرایی آمریکا را بر نمی‌تابد. ذیل چتر شانگهای یک اتحاد طبیعی میان ایران و بازیگران این سازمان قرار دارد که به‌نوعی هزینه‌های مواجهه با یک‌جانبه‌گرایی‌های آمریکا را کاهش می‌دهد.

در بعد امنیتی: با توجه به اینکه مبنای شکل‌گیری شانگهای، وابستگی متقابل امنیتی در خصوص مبارزه با سه شر تروریسم، مواد مخدر و تجزیه‌طلبی است، و ج.ا.ا نیز به لحاظ امنیتی با موضوعاتی چون تروریسم و مواد مخدر درگیر است، این عضویت می‌تواند همکاری‌های متقابل مابین ایران و شانگهای را در این مسائل با هزینه‌ای کمتر، گسترش دهد.

شرق‌گرایی در سیاست خارجی و روابط ایران و چین

مرکز ثقل جهانی در حال حرکت به سمت آسیا، و به عبارت دقیق‌تر به سمت اوراسیایی شدن است. در این ژئوپلیتیک در حال ظهور، چین به‌عنوان یک قدرت بزرگ ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ظاهر شده است.

امضای سند همکاری ۲۵ ساله میان ایران و چین از سوی ایران، به دلیل رفتار دوگانه غرب و به خصوص اروپا بوده‌است؛ زیرا پس از خروج آمریکا از برجام، فشارهای مضاعفی به اقتصاد ایران وارد شده، و از آنجایی که سیاست خارجی و سیاست داخلی موازی یکدیگر بوده و بر یکدیگر تأثیر دارند، بنابراین با توجه به اوضاع اقتصادی داخلی ایران، همکاری با کشوری قدرتمند در زمینه اقتصادی می‌تواند مفید واقع شود (AFET committee, 2020). این سند برای ایران گامی مهم در راستای گسترش تعاملات بین‌المللی بلندمدت و توسعه مشارکت با جهان و چین به‌عنوان یکی از قدرت‌های جهان است. چین نیز اهداف مهمی از امضای این سند دارد؛ از جمله: مقابله با تهدیدات آمریکا، تدوین برنامه‌های بلندمدت در خاورمیانه، تأمین انرژی، و گسترش نفوذ در خلیج فارس. با توجه به جایگاه ایران در منطقه خاورمیانه و وجود انرژی نفت، ایران می‌تواند یک شریک راهبردی برای چین در برابر ایالات متحده و غرب باشد (Motamedi, 2022).

ج.ا.ا نیز با هدف ایجاد توازن و موازنه قوا با غرب، و همچنین پرمودن خلأ عدم حضور اقتصادی شرکت‌های غربی متأثر از تحریم‌های اقتصادی در ایران، و بی‌اثر نمودن تحریم‌ها و رسیدن به اهداف خود در سطح منطقه و بین‌الملل، به روابط با چین به‌عنوان سپری در برابر فشارها و تحریم‌های غرب به خصوص آمریکا نیازمند است (حسینی، ۱۳۹۹: ۱). همچنین چین که از محاصره استراتژیک خود توسط آمریکا نگران شده، و پایگاه‌های نظامی آمریکا در کشورهای اطراف قلمرو خود را تهدیدی مستقیم علیه امنیت ملی خود دانسته، تلاش می‌کند جهت ایجاد توازن علیه هژمونی آمریکا، روابط خود را با کشورهای مخالف هژمونی و یک‌جانبه‌گرایی آمریکا تقویت نموده و از این منظر از آمریکا امتیاز بیشتری گرفته و از فشارهای هژمونیک آن بکاهد؛ لذا ایجاد روابط استراتژیک با ایران می‌تواند به توازن قدرت چین در برابر آمریکا کمک نماید.

با این حال، تشدید رقابت‌های آمریکا و چین، آغاز جنگ تجاری بین دو کشور، و پیچیدگی بیشتر روابط آمریکا و ایران در نتیجه خروج واشنگتن از برجام، بر تحولات در روابط چین و ایران تأثیر عمیقی داشته است. توسعه ابتکار عمل کمربند و جاده ابریشم به طور خاص می‌تواند زمینه‌ساز همگرایی متعادل‌تری باشد؛ چراکه ایران در قلب کریدور اقتصادی «چین-آسیای میانه-غرب آسیا» قرار دارد. بنابراین، چالش دو کشور در بلندمدت این خواهد بود که مشارکت استراتژیک جامع خود را به‌طور مؤثر و پایدار پیش ببرند (پرتگالا، ۱۴۰۰: ۴). در کوتاه مدت، محدودیت‌های مشخصی در این زمینه در سیاست خارجی ایران وجود دارد. برای چین روابط با

ایالات متحده یک چالش به شدت پیچیده است. حجم روابط تجاری با آمریکا، و جنگ تجاری و جنگ فناوری پکن-واشنگتن به بلندپروازی‌های چین در غلبه بر محدودیت‌های اعمال شده توسط اولین و دومین زنجیره‌های جزیره‌ای در غرب اقیانوس آرام، کلید اتحاد با تایوان، ارتباط دارد. بنابراین، بعید است که چین اجازه دهد روابط با ایران به تحریک بیشتری در روابط با ایالات متحده یا در روابط آن با کشورهای حوزه‌ی منا تبدیل شود (Sood, 2019: 2). بر این اساس، با وجود اشتراکات، چالش‌های زیادی نیز در روابط چین و ایران وجود دارد؛ اما در این رابطه نکات مثبت و مشترک، بسیار بیشتر از نکات منفی و عوامل بی‌اعتمادی است، و اشتراکات و علایق متقابل، دو کشور را به سمت امضای سند راهبردی ۲۵ ساله سوق داده است (Forough, 2020: 22).

شرق‌گرایی در سیاست خارجی و روابط ایران و روسیه

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، بسیاری از حاکمان روسیه را متوجه این حقیقت ساخت که آمریکایی‌ها از تبدیل مجدد روسیه به یک هژمون جهانی حمایت نمی‌کنند. لذا توسعه روابط با ج.ا.ا. به عنوان دولتی که بیشترین تضاد را با آمریکا داشته، در پی فراگیری گرایش‌های ضد غربی روسیه از اهمیت بیشتری برخوردار گردید (شفیعی و صادقی، ۱۳۸۹).

برنامه هسته‌ای ایران نیز بر علاقه این کشور به همکاری با ایران تأثیر داشته است. این همکاری به روسیه امکان دسترسی مطلوب به آب‌های گرم اقیانوس هند را می‌دهد، و این دسترسی در روسیه یک آرزوی تاریخی است. در نتیجه، روس‌ها به عنوان مهم‌ترین شریک خارجی ایران در پیشبرد برنامه هسته‌ای این کشور، جایگاه مهمی دارند. به طور همزمان، سیاست خارجی روسیه از هم‌سویی با ایالات متحده که مخالف ایران است، فاصله می‌گیرد. در عوض، روسیه در رویکردی اساسی، به دنبال تعادل قدرت و کاهش هژمونی ایالات متحده است (دیوسالار، ۱۳۸۷: ۱۱-۸).

پیشینه فرهنگی و مذهبی متنوع ایران، به طور بالقوه می‌تواند بر انسجام ارضی و مبارزات قومی روسیه تأثیر بگذارد. ایران با اولویت دادن به قدرت نرم و تأکید بر تنوع قومی، زبانی و اسلامی، پتانسیل اعمال نفوذ بر تمامیت ارضی روسیه و چالش‌های قومی جاری آن را دارد. مناطق خاصی در روسیه مانند چچن، داغستان، تاتارستان و اوستیای شمالی دارای جمعیت قابل توجهی هستند که از نظر نژاد، زبان، مذهب یا قومیت، یا بومی بوده و یا وابسته به فرهنگ ایرانی هستند. با توجه به این ترکیب جمعیتی مختلط، این مناطق به طور بالقوه دارای پتانسیل به چالش کشیدن استقلال روسیه را داشته، و ایران می‌تواند از نفوذ ژئوپلیتیک خود برای حمایت از جنبش‌های قومی و اسلامی در فدراسیون روسیه استفاده نموده و تجزیه روسیه را تسریع بخشد (صبادی و سنایی، ۱۳۹۶: ۸۶-۸۳).

درواقع هدف ایران از تعمیق روابط نظامی با روسیه، ارتقای توانایی‌های نیروهای نظامی و تأمین منابع قابل اعتمادتر برای رفع نیازهای نظامی است. همچنین ایران یکی از بزرگ‌ترین واردکنندگان تسلیحات از روسیه است؛ کشوری که امکان توسعه تجهیزات نظامی برای بهبود زیرساخت‌های دفاعی ایران را فراهم نموده و حتی تعداد قابل توجهی از کارشناسان نظامی روس در ایران حضور دارند؛ و این موضوع با توجه به تحریم ایران توسط کشورهای غربی اهمیت ویژه‌ای دارد. همکاری‌های نظامی و فروش تسلیحات از زمینه‌های کلیدی مورد علاقه روسیه در زمینه گسترش مبادلات بین دو کشور بوده، و با توجه به تحریم ایران توسط کشورهای غربی و به ویژه آمریکا، تأمین تسلیحات و نیازهای نظامی ایران به اولویت سیاست خارجی روسیه تبدیل شده است. این امر به ویژه پس از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی قابل استناد می‌باشد.

طی سال‌های گذشته، تنش در روابط آمریکا و روسیه افزایش یافته است. گمانه زنی‌های قدیمی مبنی بر این که مسکو ممکن است به دنبال استفاده از ایران به عنوان ابزار چانه‌زنی در روابط خود با آمریکا باشد، مطرح است. عدم حمایت سیاسی از تهران در ازای کاهش تحریم‌های آمریکا علیه روسیه به دنبال الحاق کریمه، و سایر اقدامات تحریک‌آمیز روسیه به ویژه در اوکراین و سوریه، می‌تواند از موارد مذاکره بین دو کشور آمریکا و روسیه باشد (Kozhanov, 2020: 1). فضای سیاسی پرتنش کنونی مابین غرب به ویژه آمریکا با ایران، پویایی قابل توجهی ایجاد نموده که به روسیه اجازه داده تا از روابط خود با ایران برای امتیازگیری و دستیابی به اهداف خود در برابر غرب استفاده کند. همچنین ایران از اتحاد خود با روسیه برای متعادل کردن فشارها و تحریم‌های آمریکا و همچنین مقابله با سیاست‌های خصمانه اروپا و متحدان منطقه‌ای آمریکا استفاده می‌نماید. این یک معادله حساس است؛ اما به نظر می‌رسد هر دو طرف از آن سود می‌برند (شفیعی و صادقی، ۱۳۸۹: ۳۲۴-۳۲۲).

سیاست همسایگی در سیاست خارجی و روابط ایران و عربستان

روابط متقابل این دو بازیگر در ادوار مختلف، به دخالت قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی، دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی درون منطقه‌ای، و همچنین وضعیت ساختارهای سیاسی حاکم در هر دو کشور بستگی داشته است (افضلی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲).

مهم‌ترین زمینه تعامل ژئوپلیتیک دو کشور، سیاست تنش‌زدایی ایران پس از جنگ تحمیلی بود. ایران برای کاهش فشارها و جلوگیری از یک ائتلاف گسترده علیه کشور، در یک اقدام منطقی مبادرت به پذیرش قطعنامه ۵۹۸ نمود و پس از پذیرش و از اواخر دهه ۶۰ برای بهبود و رشد تعامل ژئوپلیتیک با عربستان و کشورهای منطقه ابراز تمایل نمود. همچنین همزمان با حادثه ۱۱ سپتامبر، طرح سیاست «گفت و گوی تمدن‌ها» از سوی محمد خاتمی، زیرساخت‌های تعاملات استراتژیک و ژئوپلیتیک دو کشور را در بعد منطقه‌ای فراهم کرد که شکل‌گیری نظام‌های سیاسی، امنیتی، و اقتصادی منطقه‌ای را نوید داد. از سوی دیگر، حمله برق‌آسای عراق به کویت در مرداد ۱۳۶۹ و اشغال آن، بحرانی بین‌المللی را در منطقه ایجاد نمود که حضور نیروهای آمریکا را به دنبال داشت. موضع‌گیری ایران در این بحران، در نزدیکی عربستان و دیگر کشورهای منطقه به ایران تأثیرگذار بود. علاوه بر این، مشکلات اقتصادی عربستان و تعهدات مالی ایجادشده برای این کشور در بحران کویت، لزوم تثبیت درآمد‌های نفتی، و همچنین مشکلات اقتصادی ایران در دوران بازسازی بعد از جنگ هشت ساله، به تعامل ژئوپلیتیک دو کشور منجر شد. بحث بعدی حادثه ۱۱ سپتامبر است که با هجوم ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا به افغانستان و عراق نظمی نوین را در منطقه شکل داد، و زمینه را برای تعامل عربستان و ایران فراهم کرد. بعد از متهم شدن «اسامه بن لادن» سعودی الاصل به رهبری حادثه ۱۱ سپتامبر توسط آمریکا در سال ۱۳۸۰، ریاض مورد سوءظن و تعرض سیاسی آمریکایی‌ها قرار گرفت، و همچنین روابط دیرینه آمریکا و عربستان به دلیل حضور ۱۶ نفر از اتباع عربستان سعودی در لیست انفجارهای نیویورک، واشنگتن و انفجارهای داخلی عربستان که به کشته شدن اتباع آمریکا در این کشور منجر شد، به چالش کشیده شد. بنابراین روابط ایران و عربستان در این برهه زمانی اهمیت بسزایی یافت (موسوی شهیدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵-۱۳).

سیاست حسن همجواری، اولین تلاش جدی ایران در دولت سیزدهم به ریاست ابراهیم رئیسی بود که برای تعمیق روابط با همسایگانش در سال ۲۰۱۷ و در رابطه با قطر و آنچه به «بحران خلیج فارس» معروف شد، آغاز گردید. این سیاست همسایگی در هسته خود باعث بهبود روابط با همسایگان عرب ایران، به‌ویژه با عربستان سعودی شده است. در واقع تهران در پیگیری روابط حسن همجواری خود، عربستان سعودی را کلید بهبود روابط خود با بقیه جهان عرب می‌داند. نکته قابل توجه این است که اندکی پس از آغاز روابط ایران و عربستان، ایران و بحرین نیز آغاز مجموعه‌ای از اقدامات اعتمادسازی و کاهش تنش را اعلام کردند که از جمله آن‌ها می‌توان به ازسرگیری پروازهای مسافربری، بازدید هیأت‌های پارلمانی، و در نهایت احیای روابط دیپلماتیک دو کشور که در سال ۲۰۱۶ قطع شده بود، اشاره کرد (Kamrava, 2024).

چشم‌انداز ژئوپلیتیک در حال تحول خاورمیانه، از جمله تغییر در اتحادهای سنتی، پیمان ابراهیم، ورود هوش مصنوعی به عرصه نظامی و سیاسی خاورمیانه، تغییر سیاست‌های اقتصادی کشورهای خاورمیانه، بحران غزه، تقابل محور عبری-عربی-غربی علیه محور مقاومت، و بحران سوریه، به همراه تأثیر تحریم‌های ایالات متحده و غرب بر ایران، به‌طور قابل توجهی بر عادی‌سازی و روابط بین ایران و عربستان سعودی تأثیر گذاشته است (Katzman, 2020: 43). تحریم‌های اعمال‌شده بر ایران، اقتصاد این کشور را تضعیف و آسیب‌پذیری آن را افزایش داده است، و این امر تهران را وادار کرده تا به دنبال راه‌های مختلفی برای تقویت جایگاه بین‌المللی و نفوذ منطقه‌ای خود باشد. فشارهای اقتصادی باعث شد ایران استراتژی‌های سیاست خارجی خود را تغییر داده و نیاز به ثبات در برابر مشکلات را برجسته کند (Hoffman, 2021: 12). علاوه بر این، پیامدهای تحریم‌های ایالات متحده باعث شده است که هم ایران و هم عربستان سعودی اولویت‌های استراتژیک خود را مورد بازنگری قرار دهند. این تحریم‌ها ثبات اقتصادی ایران را مختل کرده و آن را وادار به بازاندیشی در روابطش با کشورهای همسایه کرده است. به‌طور همزمان، عربستان سعودی به دنبال کاهش خطرات ناشی از وابستگی‌اش به تضمین‌های امنیتی ایالات متحده است؛ به‌ویژه در حالی که ایالات متحده تمرکز سیاست خارجی خود را به سمت آسیا تغییر می‌دهد (Feldman, 2022: 205). این وضعیت ژئوپلیتیک، فضایی مساعد را برای گفت‌وگوهایی فراهم کرده است که ممکن است به بهبود روابط بین این دو کشور متخاصم منجر شود.

عادی‌سازی روابط بین ایران و عربستان سعودی همچنان پیچیده و محتاطانه باقی مانده، و تحت تأثیر دینامیک‌های ژئوپولیتیک وسیع‌تر، فشارهای داخلی و تأثیرات خارجی قرار دارد. با این حال، گفتگوهای دیپلماتیک جاری نشان‌دهنده پتانسیل همکاری بیشتر است که اگر در طول زمان ادامه یابد، می‌تواند تنش‌های منطقه‌ای را کاهش دهد. بنابراین، در حالی که واقعیت‌های ژئوپولیتیک نوظهور و تحریم‌های غربی، به‌طور تاریخی این روابط را تحت فشار قرار داده‌اند، اکنون درهای گفت‌وگو و عادی‌سازی بالقوه گشوده شده است (Shenan, 2024: 53).

نتیجه‌گیری

ج.ا.ا. به‌عنوان کشوری با موقعیت استراتژیک و ژئوپولیتیک حساس، همواره در سطوح مختلف در معرض تهدیدات متعددی قرار داشته است؛ بنابراین تضمین امنیت ملی این کشور از اهمیت بالایی برخوردار بوده و شناسایی و تعیین کمیت تهدیدات، در مقابله با آن‌ها بسیار مهم است. همچنین ایجاد بسترهای لازم برای دستیابی به اهداف اصلی سند چشم‌انداز ۲۰ ساله که به دنبال تبدیل ایران به قدرت اول اقتصادی، علمی و فناوری در منطقه غرب آسیا بوده، از اولویت‌های سیاست خارجی کشور است. ایران با توجه به چهار دهه خصومت با ایالات متحده، قاطعانه تصمیم گرفته است رویکرد دوجانبه «سیاست همسایگی» و «آمریکایی‌زدایی» را برای اطمینان از بقا و شکوفایی آتی خود دنبال کند. این کشور درصدد است تا روابط اقتصادی و استراتژیک قوی با سایر قدرت‌های جهانی ایجاد کرده، و روی تغییر سیستمی جهان و افزایش قدرت دول آسیایی به‌عنوان قانون‌گذاران آینده، سرمایه‌گذاری کند. چرخش ایران به سمت سیاست همسایگی اساساً سدی برای جلوگیری از نفوذ آمریکا است. این به نفع بقای اقتصادی ایران است که گسترش روابط با چین و دیگر قدرت‌های آسیایی را در نظر بگیرد، و این مسأله بیشتر ضرورت است تا انتخاب.

در واقع ج.ا.ا. یکی از کشورهای مهم خاورمیانه است که در حال حاضر با توجه وضع اقتصادی داخلی، در پی آن است تا در عصر اقتصاد جهانی و ژئوپولیتیک در حال ظهور و با توجه به تحریم‌های بی‌سابقه و گسترده ایالات متحده، ضمن شکست این تحریم‌ها، منافع بیشتری برای خود کسب کند؛ لذا باید با کشورهایی که در مؤلفه‌های مهم و اصلی، در منطقه و سطح بین‌الملل با ایران هم‌سو هستند، همکاری نماید. برخی از کشورهای آسیایی در این نظام چندقطبی، با داشتن اهداف سیاسی و اقتصادی مشترک، در مواردی به تعامل و همکاری با ایران پرداخته‌اند که جدیدترین نمونه این ارتباط و همکاری، امضای سند چشم‌انداز ۲۵ ساله مابین ایران و چین، و همچنین مذاکرات امضای چین سندی با روسیه است.

بنابراین سیاست همسایگی ایران جزء حیاتی استراتژی ژئوپولیتیک گسترده‌تر آن است. ایران با استفاده از پیوندهای تاریخی، قرابت ایدئولوژیک و مشارکت‌های استراتژیک به دنبال تامین منافع ملی و گسترش نفوذ منطقه‌ای خود است. پویایی‌های ژئوپولیتیک در حال تحول در خاورمیانه و جنوب آسیا مستلزم درک دقیق سیاست‌ها و اقدامات ایران است. با تداوم تنش‌های منطقه‌ای، تعاملات ایران با همسایگانش به شکل دهی چشم‌انداز ژئوپولیتیک ادامه خواهد داد و پیامدهای مهمی برای امنیت و ثبات جهانی خواهد داشت.

در نتیجه، ژئوپولیتیک نوظهور خاورمیانه بازتاب‌دهنده تعامل پیچیده‌ای از تغییرات ائتلاف‌ها، تحولات اقتصادی و افزایش نفوذ بازیگران غیر دولتی است. توافقات ابراهیم نشان‌دهنده بازسازی قابل توجهی در روابط میان بازیگران منطقه‌ای است، در حالی که بحران‌های جاری در غزه و سوریه ناپایداری مداومی را که بر تصمیمات سیاسی تأثیر می‌گذارد، برجسته می‌کند. رویارویی با محور مقاومت ایران همچنان دینامیک‌ها را شکل می‌دهد، به‌ویژه در حالی که ایران در فضایی تحت تأثیر تحریم‌های سخت‌گیرانه ایالات متحده و غرب حرکت می‌کند.

ایران در تلاش است تا اثرات این تحریم‌ها را کاهش دهد و هم‌راستایی‌اش با چین و روسیه، از جمله مشارکت فعال در سازمان همکاری شانگهای (SCO) و بریکس، نشان‌دهنده یک چرخش استراتژیک به سمت دلارزدایی و تقویت روابط منطقه‌ای است. این شراکت‌ها نه تنها به تقویت تاب‌آوری اقتصادی ایران کمک می‌کند، بلکه نشان‌دهنده یک تغییر گسترده‌تر به سمت چندقطبی‌سازی در منطقه است که به کاهش هژمونی غربی منجر می‌شود.

علاوه بر این، ظهور هوش مصنوعی، چالش‌ها و فرصت‌هایی را در این چارچوب ژئوپولیتیک به همراه دارد. بازیگران غیر دولتی محور مقاومت که از فناوری‌های پیشرفته بهره می‌برند، می‌توانند سلسله‌مراتب قدرت سنتی را دگرگون کنند و نفوذ ایالات متحده

و غرب را پیچیده‌تر سازند.

تکامل سیاست خارجی ایران، که با تقویت روابط با همسایگانی مانند عربستان سعودی و امارات متحده عربی و سایر همسایگان مشخص می‌شود، رویکردی سازگار با دینامیک‌های منطقه‌ای را نشان می‌دهد که ممکن است به خنثی‌سازی اثرات منزوی‌کننده تحریم‌ها کمک کند. در نهایت، خاورمیانه در یک دوراهی قرار دارد، جایی که پیوندهای تاریخی، فناوری‌های نوظهور و تغییرات ژئوپلیتیک، به بازتعریف چشم‌انداز آن ادامه خواهند داد و هم فرصت‌هایی برای همکاری و هم چالش‌هایی ریشه‌دار در تنش‌های دیرینه را به همراه خواهند داشت.

قدردانی

از داوران محترم و هیات تحریریه فصلنامه پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی که از هیچ کمکی در این عرصه بر ما دریغ نمودند، و به جهت صرف وقت فراوان در بازبینی و پیگیری‌های مستمر، زحمت داوری این مقاله را بر عهده داشته و با حسن نظر و توصیه‌های ارزشمندشان راهنمای نویسندگان مقاله بودند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

تعارض منافع

بدین وسیله نویسنده/گان مقاله با عنوان «ژئوپلیتیک نوظهور، سیاست همسایگی جمهوری اسلامی ایران؛ علل و نمودها» اعلام می‌نمایم که این مقاله از حیث ترتب و ترکیب نویسندگان و از حیث درج اسامی و مشخصات همه نویسندگان، برحسب گزارش نویسنده مسؤول به مجله است و هیچ‌گونه تعارض منافی بین این نویسندگان مترتب نیست.

منابع

- افضلی، رسول؛ نجفی، سجاد (۱۳۹۷). تبیین شاخص‌های کلیدی تأثیرگذار بر روابط ایران و عربستان در افق زمانی ۱۴۰۷. *آینده پژوهی دفاعی*، سال سوم، شماره ۹.
- پرتگلا، آنالیسا (۱۴۰۰). برجام می‌تواند به بازپس‌گیری استقلال اروپا از آمریکا بیانجامد؟. *موسسه مطالعات سیاسی بین‌الملل ایتالیا*، ترجمه تحریریه دیپلماسی ایرانی قابل دسترس در لینک ذیل: <http://irdiplomacy.ir/fa/news/۲۰۰۶۵۴۴>
- پیرسلامی، فریبرز ارغوانی (۱۳۹۴). انقلاب اسلامی و گفتمان نوجهان سوم گرایی در سیاست خارجی ایران. *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، سال چهارم، شماره ۱۶، پاییز.
- جعفری، علی اکبر؛ بلباسی، میثم و اسفندیار، شهرام (۱۳۹۶). منافع ملی و عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای. *دوفصلنامه دانش سیاسی*، سال سیزدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان.
- جمشیدی، محمد؛ نورعلی، وند، یاسر (۱۴۰۲). همسایگی و همگرایی: دکترین سیاست خارجی دولت دکتر رئیسی. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، دوره ۲۶، شماره ۴، زمستان، ۱۴۰۲، پیاپی، ۱۰۲.
- چگنی زاده، غلامعلی (۱۳۹۲). موازنه قوا و روابط راهبردی چین با ایالات متحده آمریکا. *فصلنامه روابط خارجی*، زمستان، شماره ۴.
- حاجیلو، محمد حسین (۱۳۹۶). شکنندگی همکاری در فضای هژمونیک و نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه رهیافت‌های انقلاب اسلامی*، سال یازدهم، شماره ۳۸.
- حسینی، مهسا سادات (۱۳۹۹). شرق‌گرایی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی رابطه ایران و چین). *سومین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی* قابل دسترس در لینک ذیل: <https://civilica.com/doc/۱۱۷۱۵۴۴>
- دیو سالار، مجید (۱۳۸۷). رویکرد نگاه به شرق در روابط خارجی ایران. *مجله پگاه حوزه*، شهریور، شماره ۲۳۷.
- رازینی، ابراهیم علی؛ شاهانی، فائقه؛ وجدانی طهرانی، هدیه (۱۳۹۲). بررسی پتانسیل تجاری میان ایران و کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای (SCO) با استفاده از مدل جاذبه. *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۶۹.

سهرابی، محمد (۱۳۹۶). تهاجم نظامی آمریکا به عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، سال دهم، شماره ۳۸.

شفیعی نوذر و صادقی زهرا (۱۳۸۹). گزینه‌های ایران در روابط خارجی بر اساس سیاست نگاه به شرق. *راهبرد یاس*، تابستان شماره ۲۲.

صالح نیا، علی و بختیاری، حسین (۱۳۹۷). اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP). *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۸، شماره ۲۷.

صیادی، هادی و اردشیر سنایی (۱۳۹۶). عوامل ژئوپلیتیک تأثیرگذار بر تغییر نگاه سیاست خارجی ایران از غرب به شرق با تأکید بر روسیه بین سال‌های ۱۹۹۱-۲۰۱۶. *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، شماره ۳۹، دوره ۱۰.

ماجدی، صادق (۱۴۰۰). پیروزی دیپلماتیک رئیسی با نگاه خیره به شرق؟ *اقتصاد نیوز* / اکد خبر ۴۴۱۶۴۵ :

<https://www.eghtesadnews.com/>

معصومی، اکبر (۱۳۹۶). منطقه‌گرایی و ضرورت نگاه به شرق در سیاست خارجی. *پایگاه بصیرت*، قابل دسترس در لینک ذیل:

<https://www.farsnews.ir/news/۱۳۹۶۱۲۲۱۰۰۲۰۲۱>

<http://nahad-tums.ir/Article.aspx?ID=۱۰۰۷۹>

موسوی شهیدی، سید مهدی؛ زارعی، بهادر؛ پیشگاهی فرد، زهرا؛ بدیعی ازندهای، مرجان؛ واثق، محمود (۱۴۰۱). چرخش روابط ایران و عربستان در دو بُعد تعامل و تقابل ژئوپلیتیک و زمینه‌های شکل‌گیری آن‌ها. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، دور ۵۴، شماره ۲.

میرترابی، سعید، و وردی زاده کهواده، محمد (۱۳۹۸). تحریم‌های بین‌المللی و شرق‌گرایی در روابط خارجی ایران (۱۳۹۲-۱۳۶۸). *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، تابستان، دوره ۱۱، شماره ۳۹.

AFET committee (2020). State of play of EU-Iran relations and the future of the JCPOA. *Policy Department for External Relations Directorate General for External Policies of the Union PE* 603.515 - October 2020: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603515/EXPO_IDA\(2020\)603515_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2020/603515/EXPO_IDA(2020)603515_EN.pdf)

-Alshahrani, A. (2023). *Saudi Vision 2030: Diversification and Economic Growth. Middle Eastern Economic Studies*, 12(3), 85-100.

Boltuc, S.(2023). BRICS expansion and Iranian membership: what prospects for Tehran? *Special Eurasia, Geopolitical Intelligence & Risk Assessment*: <https://www.specialeurasia.com/2023/08/24/brics-iran-geopolitics/>

Buzan, B. (2015). The English School: a neglected approach to International Security Studies. *Security Dialogue*, 46 (2). pp. 126-143. ISSN 0967-0106

CRAMPES, J. (2013). The positions of Russia and China at the UN Security Council in the light of recent crises. *Directorate-General for External Policies of the Union Policy Department*: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/433800/EXPO-SEDE_NT\(2013\)433800_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/433800/EXPO-SEDE_NT(2013)433800_EN.pdf)

David, S., R. (1991). Explaining Third World Alignment. *World Politics*, Vol. 43, No. 2.

Fair, C. C. (2020). *Iran and Pakistan: Security, Diplomacy, and American Influence*. Council on Foreign Relations, 31(3), 78-95.

Feldman, A. (2022). *The Changing Dynamics of the Middle East: Sanctions, Alliances, and Regional Security*. New York: Routledge.

Forough, M. (2020). *SWP Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs*. Ludwigkirchplatz 3-4 10719 Berlin.

Haas, E. (1953). The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda? *World Politics*, 5, 442-477.

Hoffman, B. (2021). *Iran's Foreign Policy in the Age of Sanctions*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

- Hoffman, B. (2021). *Reassessing the Islamist Threat: ISIS, al-Qaeda, and Beyond*. *Global Security Review*, 15(2), 70-80.
- Hadian, R. (2019). Iran's Foreign Policy and Domestic Politics: The Structure of Iran's Political System and the Impacts of Sanctions. *Journal of Middle Eastern Politics and Policy*, 5(2), 240-257.
- Jalilvand, D., R. (2020). Iran's Energy Industry: Going East? *SWP Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs*, Ludwigkirchplatz 3-4 10719 Berlin.
- Kamrava, M. (2024). Iran's Neighborhood Policy: An Assessment. *Middle East Council on Global Affairs*.
- Karsh, E. (2023). *Iran and the Gulf States: The New Game of Relations*. *Strategic Studies Quarterly*, 17(1), 115-132.
- Katz, M. (2020). *Iran and its Neighbors: The New Geopolitics of the Middle East*. *International Affairs Review*, 48(1), 40-60.
- Katzman, K. (2020). *Iran: Politics, Human Rights, and U.S. Policy*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- Kelly, R., E. (2007). *Security Theory in the New Regionalism*. *International Studies Review* Vol. 9, No. 2 (Summer, 2007) Published by Wiley: <https://www.jstor.org/stable/4621805>
- Khashan, H. (2021). *The Abraham Accords: A New Era in Middle East Politics?* *Journal of Middle Eastern Studies*, 46(2), 100-120.
- Kozhanov, N. (2020). Russia: Iran's Ambivalent Partner. *SWP Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs*, Ludwigkirchplatz 3-4 10719 Berlin.
- Loh, J. (2022). *The Syrian Civil War: Geopolitical Implications and Humanitarian Consequences*. *Conflict and Peace Studies*, 29(4), 180-200.
- Mansouri, M. (2021). *The Axis of Resistance: Iran's Foreign Policy in the Age of Sanctions*. *Iranian Journal of International Relations*, 9(4), 289-308.
- Motamedi, M. (2022). Iran says 25-year China agreement enters implementation stage: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/15/iran-says-25-year-china-agreement-enters-implementation-stage>
- Mousavian, S. H. (2020). *Iran's Foreign Policy: Power and Diplomacy*. Middle East Institute, 134-150.
- Olson R. (2005). *Kurdish Problem and Iran-Turkey Relations*. translated to Persian by: Ibrahim Yonessi, Tehran: *Paniz Publications* [in Persian].
- Perteghella, A., & Magri P. (2019). *Iran Looking East. An Alternative to the EU? Published by ISPI with the support of the Italian Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation*, November.
- Ruonavaara, H. (2021). *The Anatomy of Neighbour Relations*. *Department of Social Research/Sociology, University of Turku, Assistentinkatu 7, Turku*.
- Ruttig, T. (2018). *Iran's Role in Afghanistan: Multiple Layers of Engagement*. *Afghanistan Analysts Network*, 12(5), 112-124.
- Shenan, H. (2024). *Middle Eastern Politics: The Interplay of Regional Forces*. London: Sage Publications.
- Sood, R. (2019). *Iran and India: The Increasing Convergence of Mutual Interests*. published by *ISPI with the support of the Italian Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation*, November.
- Steinsson, S. (2014). John Mearsheimer's Theory of Offensive Realism and the Rise of China. *E-International Relations*, ISSN 2053-8626: <https://www.e-ir.info/pdf/47402>
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. 115-130
- Zhuangzhi, S. (2004). New and Old Regionalism: The SCO and SinoCentral Asian relations. *The Review of International Affairs*, Vol. 3.